

Потороча Хрипка

Королів-Старий Василь Костянтинович

Хрипка придбала собі це наймення з того самого часу, як стала Поторочою.

Мало хто знав її молодість, бо прийшла вона з чужої, далекої сторони. Сама ж вона була неговірка, як і всі Поторочі, й ніколи нічого не розповідала про себе. Та й не було кому щось розповідати, бо Поторочі живуть собі цілком окремо від іншої Невидимої Сили і майже не бачать інших створінь. Вони здебільшого сидять тихенько по старовинних руїнах, покинутих будинках, пожарищах, старих млинах та пустках. Ніхто до них не приходить, так само й вони ніколи не виходять поза межі свого житла. Живуть самотно, цілком одинокі й тільки по черзі з'являються під Івана Купала на Лису гору. Часом ще їх викликає до себе Біс, щоб дати наказ перебраться на нове сідло. Мовчки приймають вони ті накази й нечутно переходять до нового житла, де й лишаються до іншого наказу. Там вони справно виконують свою невелику повинність: не допускати живих створінь до життя в небезпечному помешканні...

Хрипку звали так через те, що коли вона озивалася, то мала занадто тихий, хрипливий голос. Навіть спочатку важко було розібрати, що Хрипка говорила. Тільки було чути сухий хрип, що нагадував шкрябання обережної миші в сусідній хаті або скрипіння пера по паперу. А як Потороча була дуже негарна з себе, то ніхто з розмовників не підходив до неї близько, на далечінь же у Хрипки не вистачало голосу...

Була вона такого самісінького зросту, що здалеку виглядала, як школярка народної школи. Вона була дуже суха та кощава, з довжелезним носом, що аж затуляв їй верхню губу й майже сходився з її гострим підборіддям. Під носом росли темні, досить довгі, як на жінку, вуса. На підборідді ж з шести бородавок випиналися тверді, як у kota, білі кущики волосин. Сиві великі брови нависали над блискучими, меткими, чорними очима.

Вона завжди ходила в старому, темному рам'ї, підпираючись ключкою.

Одне слово, коли б ви її побачили, то безперечно помислили б, що то якась бідолашна, стара жебрачка.

Вже довго жила Хрипка в покинутій цегельні, що стояла осторонь великого міста. Ніколи ніхто туди не навідувався вночі, а через те мало хто й знав, що там живе Потороча. Цегельня обсипалася з часом, іноді падала мазка з стіни, старі черепиці летіли від важкого снігу додолу, вітер обривав струхлявілі лати, а минулого року напровесні так навіть упала одна внутрішня стіна. Після того туди приходили якісь люди, оглядали будову й говорили поміж себе, що треба її дощенту зруйнувати, поки вона не впала сама.

Хрипка стурбувалася, що їй доведеться переходити до нового житла, бо тут вона дуже звикла, знала кожен камінчик й ніхто її не турбував. Тут же були й єдині її приятелі — кажани та шестеро старих шурів, що невідомо чим живились, але ж рішуче хотіли дожити свого віку в ріднім гнізді, де минула їхня давня, весела молодість. Взимку часом сюди збиралося ночувати кілька безпритульних псів, що вдень блукали по сусідніх літніх дворищах.

Однак час минав, а ніхто не приходив руйнувати старої цегельні. Видимо, люди забули про неї

знову, а Хрипка також забула про тих людей. Щовечора вона обходила цегельню зокола й зсередини, заглядала у всі щілини, вилазила й на горище. Потім, як вже ставало зовсім поночі, йшла до розваленної криниці, що з неї колись брали воду на цеглу, й пила, їла вона раз на добу — вночі. Їла дуже мало: кілька сухих корінців, переважно з квітки петрів батіг, що мала насушеними на горищі. Часом їла моркву.

Повечерявши, Хрипка залазила в розщелину над дверима й нерухомо сиділа там до ранку. Іноді лишалася там і на цілий день.

Вночі Хрипка дивилася, як над містом сяяла світляна заграва від безлічі ліхтарів і слухала, як здалеку долітали до неї дзвінки трамваїв, часом — свищик автомобіля, іноді торохтіння возів. Дивилася також на шлях, що стелився перед нею. Бачила, як їхали тим шляхом селянські підводи: увечері — з міста, а вранці — до міста; як поспішали кудись поодинці й цілими юрбами завжди заклопотані люди; перебігали пси; коли-не-коли марширували з музиками вояки...

Але все те, що було навколо її цегельні, її не зачіпало, не торкалося. Вона дивилася, бо мала очі; слухала, бо мала вуха, але ж здебільшого навіть про все те нічого не думала. Також ні про що вона не мріяла, нічого не чекала й не бажала від будучини; дуже нерадо згадувала й минувшину...

Виходило, що вона рухалась, їла, дрімала, виконувала свої повинності, але ж — властиво — не жила. Так, наприклад, як не живе годинник, дарма, що він цокотить, махає своїм вагадлом, пересуває стрілки, показує час, потребує, щоб його заводили, чистили, мазали...

І ось одної ночі трапилась пригода, що примусила Хрипку виявити життя. Та пригода не тільки розбуркала її нерушимий, незмінний спокій, а ще й лишила в ній згадку на довгий, дальший час...

Було вже перед північчю.

Давно спорожнів шлях, помалу темніло сяйво над містом, затихали дзвінки, свищики, гудки, торохтіння. Навколо тільки одноманітно падала мряка, подібна на дрібний дощ. Було вогко й холодно, бо стояв листопад, коли найгірше буває надворі.

Потороча напівоча дивилася на шлях й майже дрімала. Коли це в імлі, в напрямі від міста, почала коливатися якась тінь. Хрипка враз впізнала людину. За кілька хвилин вона впізнала також, що то не був дорослий чоловік, а малий хлопчик. Він ледве волочив ноги й ніс під пахвою невелику скриньку, що здалеку випадала на малу катеринку.

Коли він наблизився, Хрипка розплющила очі й дивилася навіть з цікавістю. Вона знала, що діти самі бояться ходити вночі, а тим більше, ще так далеко за містом та в таку непогоду. Ще дужче вона здивувалася, коли помітила, що хлопчик звернув зі шляху й помалу почав наблизатися до цегельні. Спочатку Хрипка одразу хотіла була вилізти зі своєї схованки й заступити хлопцеві дорогу до небезпечної будівлі, але стрималась, бо ж знала, що не скрізь в цегельні було небезпечно. Вона помітила, що в хлопчика було повне розпачу та відчаю обличчя. До того ж він був цілком знесилений; його очі застинали сльози, й він тихо хлипав чи стогнав, чого відразу не можна було розібрати.

І якесь незнайоме почуття зненацька заворушилося в Хрипчиному серці. Вона вчула жаль до дитини, якій, видимо, все на світі було байдуже. І їй мимохіть схотілося не тільки виконати свій обов'язок, а зробити бідолашному хлопчикові щось більш корисне. Тому вона чекала, що він

буде робити в цегельні...

Тим часом хлопець пройшов всередину, полапав в одному кутку, потім в другому, махнув рукою, скинув з себе реміняку, на якій висіла скринька, й поклав її на землю. Постояв трохи, потім сів на скриньку й затулив обличчя брудними, замащеними в чорну й руду барву, рученятами. Так він сидів саме під діркою в даху, не рухаючись, без жодного звуку.

— Що ж таке? — міркувала Потороча. — Хоча б принаймні вибрав сухе місце або ж ліг. Тоді видно було б, що він не мав де переночувати чи ж шукає відпочинку в сухому місці. Такі сюди приходили. Але ж цей...

Вона нечутно вилізла зі своєї щілини й підійшла до хлопчика поза його спиною. Тут вона притулилась до темного муру, бо ж боялася налякати захожого своїм страшним виглядом. Подивилася на нього ще зблизька, побачила, який він наскрізь мокрий, як він увесь тремтить із холоду й, нарешті, наскільки вистачило у неї голосу, ласкаво промовила:

— Любий хлопчику! Не бійся мене й скажи, чого ти тут шукаєш?.. Говори зі мною щиро. Я — стара жінка й жодної шкоди тобі не зроблю.

Хлопчик підвів головку й прислухався.

— Ти чуєш? — спитала знову Хрипка.

— Чую, наче хтось говорить, але не зовсім розбираю що, — відповів захожий. — Хто ви й відкіль говорите?

— Я тут, за тобою. Але я дуже стара й не хочу, щоб ти мене злякався. Крім того, я не можу голосно говорити. Не бійся мене й скажи, чого тобі треба?

Хлопчик повернувся лицем до чорної тіні й також тихо промовив:

— Я не боюся вас, бабусю. Я вже нічого на світі не боюся, бо я прийшов сюди вмерти. — Й він заридав.

Тоді Хрипка підійшла до нього, легенько його обняла й повернула до сухого кутка. Там посадила його на купу цегли, а сама сіла обіч з ним.

— Розкажи ж мені, синку, що з тобою трапилося? Може, я чимось тобі в пригоді стану?! Я — старчиха, нічого не маю, але ж, може, ти чув від старших, що вбогому завжди швидше допоможе вбогий, як багатий? Отож не плач і розповідай все, мій соколику.

Хлопчику стало тепліше на душі. Давно вже він не чув, щоб хтось озвався до нього ласкавим словом. Давно вже ніхто не обнімав його... Він ще трохи похлипав й почав розповідати.

З того оповідання Хрипка довідалася, що той хлопчик, Андрійко, був сирота. Батька свого він не пам'ятав зовсім, а ненька померла два роки перед тим, коли йому було всього сім літ. Коли мама дуже захворіла, то з останніх сил пішла з ним в місто. Привела його під двері дитячого притулку, наказала йому говорити, що він не знає, куди вона поділася, — а він, справді, того не знав, — поблагословила, поцілувала й пішла. Андрійко стояв довго-довго, — аж поки його не спитали, чого він там стоїть? Тоді його прийняли до притулку. Швидко по тому переказали йому, що його ненька померла в лікарні, а перед смертю написала листа, хто він, як його прізвисько. Так він і лишився сам-самісінький на білому світі. Деякий час пробув у притулку, а потім його віддали в науку до шевця. Швець чоботарству хлопця не вчив, а дав йому скриньку

з різними ваксами й посадив на вулиці чистити панам чоботи. Андрійко мусив приносити своєму господареві що кожного вечора найменше карбованця в літні місяці й сімдесят копійок тепер, восени.

В літі він ще так он як справлявся. Траплялося навіть, що приносив і більше. Однак швець завжди був незадоволений, за всяку дрібницю дуже бив ременем його та ще двох хлопців, що були в його майстерні. Бо він вважав їх своїми безправними рабами. Годував погано й взагалі поводився так, як поводяться лихі люди з підкинутими цуценятами.

Андрійко по правді робив своє діло. Іноді він бував страшенно голодний, однак ніколи не втаїв жодної заробленої копійки. Він пам'ятав останні слова своєї неньки, що казала:

— Тільки одного не забувай, сину: як би тобі не було тяжко в житті, не зроби жодного недоброго вчинку. Ніколи не візьми нічого чужого, ніколи нікому не говори неправди. Знай, що як перетерпиш лихо, — буде добре.

І Андрійко увесь час слухав неню.

Іноді траплялися такі добрі пани, що, коли він їм почистив черевики, не тільки не торгувалися, а ще давали йому більш як треба.

— Оце тобі за чищення, а це — на цукерки лиши собі!..

Тільки таких панів було дуже мало, а через те за два роки він не зібрав з тих грошей, що давано йому на цукерки, й десятох карбованців. Але він мріяв зібрати ще й потім перейти від свого господаря-чоботаря до школи, щоб навчитися там всяких добрих наук й зробитися розумним...

Та ж нині, восени, настали для нього найгірші часи. Коли люди мають трошки забруднені черевики, як от влітку, то вони радо їх дають почистити. Навпаки, якщо чоботи будуть дуже брудні, то ніхто чистити не хоче. Раз, що люди завжди бояться й стидаються малого бруду, як великого, а по-друге, за цих днів, коли раз у раз йде дощ, ніхто не хоче спинятися на вулиці й зайвий час мокнути, поки він почистив би чоботи, що зараз знову стануть брудними. Через те вже кілька днів Андрійко майже нічого не виробив. Господар його безжально бив, і з кожним днем все дужче. Тоді хлопчик, щоб не терпіти нової муки та знущання, почав віддавати шевцеві по 70 копійок з тих грошей, що він заощадив.

А сьогодні з ним трапилось велике нещастя, на яке нема вже ради. За цілий день ніхто не дозволив йому почистити чобіт, і тільки аж увечері хлопчик побачив на другім боці вулиці пана, що стояв, чогось чекаючи. Андрійко знав, що такі пани, котрим доводиться чогось чекати на вулиці, знічев'я найчастіше дозволяють почистити їм чоботи. Отож він мерщій кинувся на другий бік й не вгледів, як підскочив під візника. Той штовхнув Андрійка голоблею. Андрійко впав у болото. Його скринька розчинилась, й відтіль повипадали не тільки всякі щіточки, вакси, масті, але ж і всі його гроші.

Болото було велике, перемішане з мокрим снігом. В тім місці вулиці було темно, й по ній увесь час неначе навмисне їхали візники, підводи з вагою, автомобілі... Отож, як не шукав Андрійко, але ж грошей майже не знайшов. Загинуло також багато й хазяйського майна: деякі шабатурки закотилися, на інші наїхали колесами підводи, побили пляшечки, потрощили коробочки та щіточки...

— Я знаю, що мій господар мене вб'є! — скінчив своє сумне оповідання Андрійко. — Мені краще вмерти з голоду... Я й пішов просто геть з міста. Тепер дійду до якогось лісу, ляжу там і

лежатиму, поки не вмру або ж поки не з'їдять мене вовки...

Хлопчик промовив ці слова зовсім спокійно, без жодного ляку. Видно було, що йому байдуже до всього навколо.

Хрипка уважно слухала, а коли він замовк, запитала:

— Ти ж їв що сьогодні?

— їв вранці бараболю. Але вже більше я не буду нічого їсти...

Потороча мовчки встала й десь зникла. За хвилику вона повернулася й принесла хлопчикові дві великі моркви та брукву.

— Не маю нічого ліпшого, — сказала вона. — Таж з'їж бодай це. Трохи підкріпишся, а потім ляжеш спати...

— Ні, ні! Я не буду їсти, бабусю. Це мені не допоможе. Нехай краще я швидше вмру! — сумно відповів Андрійко, хоча йому невимовно кортіло вп'ястись зубами в солодку моркву.

— Слухай сюди, синку! — поважно промовила Хрипка. — Може, ще й не так кепсько твоїй справі. Перебудь тут до рання, переспи. Мені здається, що вранці я зможу тобі чимось допомогти.

— Ні, це неможливо! — безнадійно похитав головою хлопчик.

Але ж Хрипка почала говорити з ним, як з дорослою людиною, й нарешті сказала:

— Хіба ж тобі твоя ненька не наказувала слухати старших?.. Я ж стара й, може, знаю більше за тебе. Чому ж ти не хочеш мені повірити, що твоєму горю можна зарадити?..

Згадка про неньку вплинула на Андрійка. Жадібно згриз він брукву й обидві моркви, а тим часом Хрипка принесла йому кілька оберемків сухої соломи. Хлопчик зарився в солому, згорнувся клубочком, поклав голову на свою скриньку й міцно заснув...

Ще перед світом він вчув, як хтось обережно взяв його за плече. Хлопчик протер очі й побачив перед себе страшну, маленьку бабусю. Зі сну не пам'ятаючи, де він є, Андрійко злякано скочив на рівні ноги.

— Опам'ятайся, моя дитино! Не жахайся. Я ж тобі ще вчора говорила, що я стара й негарна. Але вже час тобі вставати, бо швидко почнеться день.

Хлопчик пригадав, що було вночі, й заспокоївся.

— Ходи за мною! — сказала Потороча й пішла вперед.

Вона вивела хлопчика з цегельні й повела до глибокої ями, де колись брали на цеглу глину. Там, на самому дні, був довгий хідник, неначе льох або печера. В ньому було темно, як вночі.

Потороча взяла кілок й почала розгромджувати землю в стіні. Коли вона вивалила кілька цеглин, щось задзвеніло їй в руках.

— Візьми оце, синку, й вийди на світло, подивися, що то?

Андрійко ще в п'їтьмі вчув в своїй руці дві монети. Коли ж він вийшов з хїдника, то побачив два блискучих золотих червїнці.

— То — гроші! Великі золоті гроші, бабусю! — скрикнув він.

— Так. Я теж чула колись, що то — гроші. Так-от, дитино моя! Я тепер дам тобі аж десять таких золотих грошей. А далі ти будеш приходити сюди у п'ятницю увечері кожного тижня й будеш мати за те по два таких кружальця. Тільки послухай мене й зроби так. Насамперед заплати все своєму шевцеві, а потім йди до школи. Скажеш там, що є в тебе бабуся, яка обіцяла тебе удержувати. Тільки не говори нікому, де та бабуся живе.

Хлопець засяяв щастям. Тепер він міг здійснити свою мрію: вчитися й стати розумним!.. Він почав дякувати добрій бабуні.

— Ну, синку, тим часом йди. Будь щасливим та не забудь про п'ятницю...

— Але ж чим я вам віддячу, бабусенько? — промовив хлопчик.

Мимоволі, по своїй звичці, він поглянув на бабині черевики. В неї були старі, зашкарублі, руді шкарбани. Не можна було й пізнати, якої вони були барви.

— Так дозвольте ж мені принаймні почистити ваші черевики! — попросив дозволу хлопчик.

Може, вперше в житті усміхнулася Потороча. Вона погладила Андрійка по голівці, сіла, як він їй сказав, на купу цеглин й поставила ногу на його скриньку. Спочатку він довго дивився, не знаючи, яку брати на ті черевики масть: чорну чи жовту? Нарешті вибрав найкращої рудої вакси й вичистив Хрипчині черевики так, що вони засяяли, як люстро. Потім подивився їй на підбори, знайшов дві жовті гумки найкращої фактури й прикрутив їх до черевиків.

Коли Хрипка підвелася, вона ступала так тихо, неначе в повстанках.

— Це — добра річ! — промовила вона задоволено. — Тепер я назавжди буду мати про тебе пам'ятку, мій любий хлопчику! Я ходжу мало, то мені вистачить цього на все життя...

— Але ж, бабусенько, я буду вам чистити черевики що кожної п'ятниці! — радісно відказав Андрійко. Ще раз подякував їй і, щасливий, з червїнцями в кишені, він бігцем подався до міста...

Майже два роки щоп'ятниці вночі приходив до старої цегельні бідний хлопчик. А Хрипка, що раніш була така байдужа до всього на світі, тепер нетерпляче дожидалася свого гостя. Вони зустрічалися так радісно, як рідні. І не те радувало й тішило Хрипку, що хлопчик приносив їй з міста всякі ласощі, а найбільше раділа вона з того, що є на світі принаймні одна душа, яка її не боїться, яка її навіть щиро любить. І вона залюбки слухала, як щебетав їй Андрійко, розповідаючи, що трапилося з ним за минулий тиждень, чого його навчають в школі, які казки прочитав він у книжках...

Одної ночі, прийшовши до цегельні, Андрійко не впізнав такого знайомого йому місця. Будову було зруйновано... Лежали тільки купи старої цегли...

У хлопчика стислося серце невимовним жалем. Він радий би був віддати всі ті гроші, що йому давала бабуся, аби тільки її побачити. Так міцно він прив'язався до Хрипки за ті два роки. Тепер

вона не видавалася йому ні страшною, ні навіть негарною. Це ж була єдина істота, яка щиро його кохала та яку й він так само полюбив. А коли кого міцно любиш, той завжди видається гарним, найкращим на світі...

Андрійко якийсь час стояв між купами цегли, і йому з очей капали сльози. Але зненацька блиснула думка: заглянути в печеру на глинищі. Бігом кинувся він до ями, — а там біля хідника його зустріла Хрипка.

— Яка я рада, що ти прийшов! — привітала вона його. — Я навмисне ще й сьогодні лишилася тут, хоча мені ще позавчора треба було йти. Більше вже ми не побачимось, милий мій хлопчику! Я мушу йти далеко відсіля, на нове місце...

Андрійко тої ночі не повернувся до міста. Він просидів до самого ранку з своєю бабусею. А вранці, попрощавшись, вона віддала йому лишок скарбу — повну торбинку золота...

Гірко плакали вони обоє, прощаючись, як почало світати...

Минуло багато років...

Андрійко добре вчився, перейшов до вищої школи й вивчився на інженера. Він став заможним, мав свій дім в Києві, мав власні коні, а на Дніпрі — гарного моторного човна... Дуже він любив їздити Дніпром на своєму човні, коли було дозвілля...

Якось одного тихого вечора, у п'ятницю, він поїхав вниз по річці. Швидко летів його човен по рівній, як скло, воді. Був чудовий вечір, їхати було так гарно, й він незчувся, як надійшла ніч... Вийшов місяць й посрібнив все навколо своїм зеленкуватим сяйвом.

Скрізь панувала повна тиша.

Інженер зупинив човна й задивився на воду, на місяць... І зненацька він почув з берега, немовби хтось пошепки покликав його:

— Андрійку! Любий Андрійку!..

Він оглянувся довкола. Скрізь було безлюдно. На освітленому місяцем піщаному березі так само не було нікого. Під берегом стояв старий, напіврозвалений водяний млин. Але ж і там не було жодної живої душі...

Однак, дарма, що Андрійко вже давно відзвичаївся, щоб його хтось так звав, дарма, що навколо ніде не було нікого, — те шепотіння видалося йому таким знайомим, таким близьким, що він навіть увесь затремтів...

Постояв він ще якийсь час серед річки, а потім глибоко зітхнув й пустив човна...

Тільки ж серце чує близьку істоту й без мови... Тим-то, сам не знаючи чого, згадав Андрійко своє дитинство, згадав, як йому було тяжко, як ішов він до лісу помирати... Згадав потім і страшну малесеньку старчиху, що звала його «любим Андрійком», до якої щоп'ятниці ходив він уночі майже два роки... Вдячно згадав і те, як вона врятувала йому життя й зробила його чоловіком... Він став на човні на рівні ноги й повним голосом проказав:

— Спасибі тобі, бабусенько мила!..

Сказав те й не знав, що з того розваленого млина смутними очима дивилася на нього й чула

його слова байдужа до всього на світі, крім свого «любого Андрійка», Потороча Хрипка...

Вперше в житті в той сумний листопадовий вечір, коли хлопчик прийшов зі своєю скринькою до розвалені цегельні, почула вона те миле слово «бабуня», вперше пізнала вона в своєму серці щось тепле, нове, незнане... І до самого свого кінця вона не згубила того почуття... Сьогодні вона враз впізнала Андрійка на моторному човні. Хотіла була покликати його до себе, але ж подумала, що він може її не впізнати, злякається Нечистої Сили, буде її проклинати, тікатиме від неї, як всі люди...

І вона не вийшла з тіні, коли він оглядався й шукав, хто так ніжно, пошепки покликав його серед порожньої великої річки. А коли вчула його ласкаві слова, в неї не вистачило голосу йому відповісти.

Так і не призналася вона йому. Не призналася так само, як нікому іншому: ні з видимих істот, ні Невидимій Силі не призналася вона в своєму почуванні...

І ніколи Андрійко не довідався, що зробила його чоловіком «Невидима Нечиста Сила»...

Постійна адреса: http://ukrlit.org/koroliv_staryi_vasyl_kostiantynovych/potorocha_khrypka